

УДК 821.161.2.09“19”

Назімова К. А.,
Бердянський державний педагогічний університет
eanazimova82@gmail.com

ОБРАЗНА СИСТЕМА РОМАНУ АНАТОЛІЯ ДІМАРОВА “І БУДУТЬ ЛЮДИ”

Анотація

У статті проаналізовано художньо-образну систему роману Анатолія Дімарова “І будуть люди” крізь призму повсякдення. Акцент зроблено на основних засобах, використаних автором для творення образів персонажів: авторській характеристиці, характеристиці інших дійових осіб, мовленні героїв, пейзажі, інтер’єрі тощо.

Ключові слова: образ, пейзаж, роман, художньо-образна система твору.

Summary

The artistic image system of the novel “And will be people” by Anatolii Dimarov has been analyzed in the article. The accent is made on the main means used by the author to create characters images: the author's characteristic, the characterization of other characters, heroes' speech, landscapes, interior, etc.

Key words: image, landscape, novel, artistic system of novel.

Шлях Анатолія Дімарова до визнання був непростим: через заборону, жорстку радянську критику та цензуру романів письменника. Натомість читацький загал відкрив для себе й полюбив Дімарова-прозаїка ще з перших його творів – сімейних романів “Його сім’я” та “Ідол”, що побачили світ у 1956 та 1961 роках відповідно. Трохи пізніше вийшла друком трилогія “І будуть люди” (1964-1968) та її продовження – роман “Біль і гнів” (1974), які також швидко знайшли свого читача.

Романний доробок автора впродовж ХХ століття привертав до себе увагу багатьох дослідників, зокрема: В. Агеевої, В. Грабовського, Т. Гросевича, В. Дончика, М. Жулинського, І. Зуба, П. Кононенка, М. Корецької, А. Костенка, В. Костюченка, К. Ломазової, М. Наєнка, Л. Новиченка, О. Плужник, Г. Штоня, Т. Щербакової та інших [1; 5; 6; 7; 8; 9].

Найповніший, на нашу думку, на сьогодні аналіз літературознавчих досліджень кінця ХХ століття, які стосуються творчості Анатолія Дімарова, здійснено у статті М. Корецької “Творчість Анатолія Дімарова в літературній критиці 80-х рр. – початку ХХІ ст. (жанрова специфіка творів)” та у дисертації авторки, а аналізу стильових тенденцій творчості Анатолія Дімарова, реалізованих у романі “І будуть люди”, присвячено статтю дослідниці “Стильові особливості творчості Анатолія Дімарова” [5; 6; 7]. Т. Гросевич, досліджуючи жанрову специфіку романістики митця, доходить висновку, що “жанр роману в творчості Анатолія Дімарова демонструє трансформацію художнього мислення письменника від порівняно малих романних форм, в яких відображення дійсності “заземлено” на “сім’ї”, до великих епічних полотен, в яких

яскраво виражене мислення “простонародного” типу; від зображення родинних (“Його сім’я”) і морально-етичних (“Ідол”) тем до показу широкої панорами дійсності – мирної (“І будуть люди”) і воєнної (“Біль і гнів”) [1, 18]. Проблему еволюції образу автора у взаємодії з героєм у прозі письменника кінця ХХ – початку ХХІ століття розглядає у своїй дисертації Т. Щербакова [9], а проблему етнопсихології у прозі Анатолія Дімарова – О. Плужник.

Хоча романний доробок автора вже неодноразово розглядався літературознавцями й критиками (В. Агеєва, Т. Гросевич, М. Корецька, О. Плужник, Г. Штонь), найбільша увага завжди приділялася проблемі жанру та стилю. Натомість образна система роману в ракурсі змалювання повсякдення залишалась нерозкритою. Метою нашої статті є аналіз художньо-образної системи роману Анатолія Дімарова “І будуть люди”.

Час подій у трилогії Анатолія Дімарова “І будуть люди” охоплює першу третину ХХ століття (передреволюційні та революційні роки, голодомор, колективізація – створення тозів та колгоспів, перші роки Радянської влади). Події роману відбуваються у селах Хоролівка та Тарасівка, а також на хуторі Іваськи. Головні герої – Тетяна Світлична, її батьки, брат Федько та сестри, чоловік Тетяни Оксен Івасюта, Василь Ганжа, Володя Твердохліб та інші мешканці названих населених пунктів.

М. Корецька, аналізуючи стильові тенденції роману, стверджує: “в романі “І будуть люди” головним завданням було показати людину як таку, знайти в ній людяне, але не поза суспільством, а в поєднанні з ним. <...> Метафізичний детермінізм змальованого у романі життя, що виявився у вічності усталених його законів, у єдності в людині Добрих і Злих начал, Світла й Темряви, що обумовлювало неоднозначність і об’єктивність у змалюванні героїв (відсутня чітка градація героїв на позитивних і негативних), у вирішенні психологічних колізій, засвідчив наближення реалізму Анатолія Дімарова до реалізму нового ґатунку, який виробився під впливом модернізму” [5]. Слушною є думка дослідниці: героїв роману не можна однозначно поділити на позитивних та негативних, але можна умовно виокремити групи, характерні для соцреалістичного роману: куркулі – вороги Радянської влади (Івасюти, Гайдуки тощо), пролетарі-комуністи (Володька Твердохліб, Василь Ганжа, Федько Світличний) та такі персонажі, що за своїм походженням є ворогами Радянської влади – їм доводиться переконувати оточення у власній корисності (Тетяна Світлична та її мати, сестра Тетяни та її чоловік-священник Отець Віталій тощо).

Перша група персонажів найкраще презентована родом Івасют. Це люди, які своєю працею на землі зробили собі багатство. Автор ніби й захоплюється їхньою працелюбністю, любов’ю до землі, прагненням та вмінням постійно працювати (“Пильне хазяйське око, яке ніщо не пропустить, тверда хазяйська рука, що всьому дасть лад” [3, 66]),

водночас засуджуючи жадібність до наживи, до грошей (“Гаман міцно прижився в родині Івасют... <...> ... і часом здавалося, що, скільки не годуй його папірцями та мідяками, йому все буде мало, він усе роззявлятиме рота, клацатиме дзьобом-заціпкою” [3, 68]).

Для розкриття образу родини Івасют використовуються як портретні характеристики членів родини (“Син дивився на простоволосого батька – міцного, вузлуватого, схожого на потемнілого дуба, що довго збирається стояти на землі – забивати молоді деревця...” [3, 69]), так і описи їх вчинків, думок (“А все ж краще було б, щоб вона назвала хоч якусь ціну. Хай навіть трохи більшу, ніж він збирається їй запропонувати. Не пожалів би зайвої копійки, аби тільки лишитися чистим перед богом” [3, 115]) і навіть такий композиційний компонент художнього твору як пейзаж: “Тут було все, щоб зробити людину багатю: широкі лани і вузенькі дороги, щоб, не дай боже, не топталася даремно земля, заливні луки вздовж невеликої річки, порослі щедрою травою, городи і сад з новими дадановськими вуликами попід деревами” [3, 66]. Відчуваємо легку авторську іронію щодо “вузеньких доріг”, а разом із тим пригадуємо випадок із Ганною Мартиненко, коли Оксен, зустрівши її на стежці біля свого двору, не дозволив узяти яблука, що попадали з яблуні: “А падалица с неба упала? Или с яблонь? Я их сажал, я их выращивал, так кому, Ганна, эти яблоки надлежит собирать?” [2, 296]. Однією з прикметних рис Оксена можна назвати його набожність, на нашу думку, показову – адже за своєю любов’ю до Бога Оксен, як правило, ховає власні дріб’язкові бажання, низькі помисли, залежність від матеріального тощо: “Як завжди в найскрутніші хвилини, Оксен вдався до бога. Молив його палко й щиро, щоб врозумив, просвітив, вказав порятунок, а Танина записка ворушилася тихенько на грудях, нашіптувала гаряче й звабно: “дуже чекаємо... чекаємо... чекаємо...”.

Аж під ранок твердо вирішив: він не буде брехати. Адже сам господь бог заповідав не оскверняти вуста свої брехнею, казати тільки правду. І він піде до слідчого, як на сповідь, нічого не убавить, але нічого й не додасть до того, що було” [3, 227].

Таким і є Оксен Івасюта: гарним хазяїном, жадібним до грошей, показово набожним, дріб’язковим, цілковито залежним від землі, вимогливим до оточуючих (дружини, синів), але поблажливим до себе, він будь-яку негативну свою рису здатний перетворити на позитивну, прикриваючись при цьому Богом: “Сам бачиш, господи: не заради того, щоб урятувати шкіру свою, а тільки дотримуючись святих твоїх заповідей, я не оскверню вуста свої лжою!” [3, 227] – виправдовує Оксен своє зізнання слідчому в тому, що Гайдук у нього не ночував у ніч, коли спалили хату Ганжі.

На думку ще одного дослідника творчості Анатолія Дімарова, Г. Штоня, особливе значення в романах митця посідає саме

народноужиткова мова, зберігачем і репрезентантом якої була селянська верства населення України [8]. На нашу думку, найяскравішим носієм такої мови в романі є дід Хлипавка. Кожен його вислів живий, дотепний, викликає усмішку: “Дивлюся я оце на вас, Василю: мужик як мужик – здоровий, при тілі, а живете казна й як: ні богів, ні чортів! Хоч би до якої молодичі оприділились, якщо вже законним *раком* сочетатись не можете...” [3, 198]. Дід Хлипавка часто переіначує слова, використовує русизми: “І коли вже світова *леворюція* буде, Василю?” [3, 198]; “*Скуственна* челюсть” [4, 78]; “І вигадують же, бісові душі: люди *проізошли* від *обизяни*! А хвости тоді куди подівалися? Хіба що до дровітні та сокирою, щоб зліші були!.. Хи-хи-хи” [3, 199–200].

Головним представником другої групи персонажів можна назвати Василя Ганжу – супротивника Оксена: “Василь Ганжа теж не відкотився далеко від свого роду: батько його не раз зустрічався на вуличному кривавому побоїську із Свиридом Івасютою, синок же, як тільки навчився стуляти кулаки, так і став дзьобати ними Івасютиного Оксена, наскакуючи на куркуленка молоденьким, ще неопіреним півником” [3, 81]. Це суперництво триває впродовж усього життя “друзів”, особливо після втечі Василя з Оксеновою мачухою і помсти Свирида Василеві (поламав пальці). Суперництво це виходить на новий рівень після приходу радянської влади та призначення Василя головою сільради: “Василь Ганжа ... повернувся в двадцятому році додому – таким же безсімейним бурлакою, як і його далекий пращур, тільки із зовсім іншими намірами в неспокійній, посіченій ранньою сивизною голові” [3, 130]. Докладних портретних характеристик Ганжі майже не зустрічаємо, лише окремі риси: “оті короткі, з обрубаними пальцями долоні” [3, 135], “нерозтрачена ненависть виповнила його чорні суворі, насуплені очі” [3, 135]. І трохи згодом – Василь очима Оксена: “І здавалося вже йому, що то йшов не Василь – чужа, незнайома людина. Засмальцьована кепка на великій голові. Старенька потерта шкурятянка так і влипла в могутню, трохи сутулу спину, а внизу, біля пояса, віддувається і звідти виглядає краєчок жовтої кобури – “наган”! Галіфе кавалерійського крою і стоптані на закаблуках чоботи з натертими дужками на задниках – слід від острог. “Комісар!” – думає Івасюта...” [3, 137]. Цим словом можна схарактеризувати Василя упродовж першої та другої частини роману, аж поки в його житті не з’являється Ольга. Кохання пом’якшує жорсткі риси й характер чоловіка, тому третя частина роману просякнута певною ліричністю, інтимністю: “Він і сам не знає, звідки взялась оця безпричинна печаль. <...> Здається, любив її глибоко й щиро. <...> Відчував оту схвильованість, оте оголення почуттів, яке з’являється кожного разу, коли приходиться справжнє кохання. <...> Любив тримати її руки – міцні невеликі долоні, завжди гарячі, навіть коли вона входила з

морозу. <...> Пестити її тіло, дотикатися щокою, цілувати оксамитову шкіру. <...> Бо вона весь час була для нього загадкою” [4, 67–68].

Головною героїнею роману є Тетяна Світлична. Навколо неї групуються інші персонажі, вона посідає провідне місце в образній системі твору. Знайомство з Тетяною відбувається буквально на перших сторінках роману, де її образ подається узагальнено: “...дівчинка в строгому платтячку, темному фартушкові і з переляканими оченятами” – і називається вона “глузливим прізвиськом: “шльонка”” [3, 3]. Проте цілісного портрету дівчини не знаходимо, є лише окремі, виписані з теплотою та любов’ю, риси, які з’являються поступово, так само як і вимальовується характер головної героїні: “червоний, радісно усміхнений рот” [3, 4], “тепер же вона майже доросла. Має сімнадцятий рік, легеньке ластовиннячко на трохи кирпатовому носі...” [3, 23]. У свою чергу, ставлення Тетяни до рідних автор подав одним реченням: “Тата треба було поважати і слухатись, маму можна було трохи не слухатись і дуже любити, з сестрами й братом – битись-мириться, а до діда – бігати в гості” [3, 5]. Окрім авторської характеристики, знаходимо в тексті описи героїні очима інших персонажів, зокрема батька: “Була найбільш схожою на нього. Мала його очі, його ніжний тонкий ніс, його обриси вуст. Так же сміялася і легко піддавалася мріям” [3, 64], – та брата Федька: “... щось худеньке, маленьке, щось із світлою головою та розпростертими руками, високо збиваючи над колінами сіреньке платтячко, побігло прямо на Федька, сміючись і плачучи разом” [3, 250]. Таких характеристик у тексті досить багато (Тетяна очима батька, Федька, Оксена, Олесі, Гайдучихи, Василя тощо), і всі вони змальовують героїню під різними кутами зору, різні аспекти особистості.

Тетяна Світлична – романтична, весела дівчина, яка на початку роману не розлучається з книгою, вона жива, світла, ніжна, тендітна, мрійлива, автор пише про неї з ніжністю та любов’ю: “... вдень бере якусь книжку і йде на город, аж в отой найдавший закуток, що заріс бузиною та терном... Тут таємниче і тихо. ... Тут можна читати, ліниво гортаючи сторінка за сторінкою, а то й просто лежати – дивитися широко розплющеними очима прямо перед собою... Тут можна мріяти” [3, 12–13]. Пройшовши через низку випробувань: одруження з нелюбом, важка домашня праця на всю родину Івасют, прискіпливе ставлення оточуючих через походження з родини священика та шлюб з куркулем, – наприкінці книги Тетяна постає сильною жінкою, яка сама пішла від чоловіка-нелюба, працює вчителькою, самотужки виховує сина, піклується про стареньку матір: “Вбігла до хати, наче сп’яніла. “Мамо, я працюватиму вчителькою!” Не діждалась, що відповідь вражена мати, побігла в іншу кімнату, вхопила сина на руки: “Андрійку, твоя мама буде вчителькою!”” [4, 113].

Одна з фінальних сцен роману – зустріч Тані з давнім коханням, Олегом – відкриває нам нову Тетяну: сильну, сміливу та незалежну жінку,

яка виборола своє право на щастя: “Але Таня вже не та, що була. Вона довго йшла до цієї зустрічі з Олегом. Крізь всі оці роки, крізь ночі й дні, безпорадні, в’язкі, як болото, через твань осоружності, що погрожувала засмоктати її, погасити навіки надію, пробивалася Таня, до крові збиваючи руки і ноги. Вона йшла увесь час наполегливо, вперто, невтомно. <...>

Вона довго ждала цієї хвилини, щоб пройти мимо неї, знехтувати, вагаться і думати, що потім казатимуть люди.

Хай кажуть, що хочуть. Вона відмітає усе, що стоїть між нею та Олегом. Візьме від цієї зустрічі все, дозволить собі хоч раз у житті бути щасливою” [4, 139].

На думку М. Корецької, “чільне місце в романі посідають описи природи з посиленням виражальним началом, що передають настрої, почуття героїв” [5]. Зокрема, стан природи підкреслює пригнічений душевний стан Тетяни, коли одразу після весілля її везе до нової оселі чоловік-нелюб Оксен: “Забирав Оксен молоду свою жінку пізньої осені, вже після того, як обжалися та обмолотилися. Оголені поля сумовито жовтіли стернями, тільки де-не-де стирчали копи й полукипки, спиналися навшпиньки, виглядаючи своїх зледачілих господарів. Вилинялі під щедрим літнім сонцем барви поволі блякли, зорані ниви молили дощів, а дощів усе не було, і вже й небесна блакитна рілля покривалася бідним пересохлим пилком” [3, 153-154]. Або ось як стан природи передає хвилювання Оксена, коли, сховавши хліб у Марти, він чекає на прихід комісії (опале листя символізує для нього втрачене багатство, яке він усіма силами намагається утримати у своїх руках, а молода осика – його самого): “Вийшов уранці Оксен і завмер: пожухле за ніч листя з тихим шелестом опадало на землю, лягало покорченими долоньками догори, наче все ще просило хоч краплинку тепла, хоч крихітку сонця. Не було ані вітру, ні жодного поруху, а листя падало й падало, зривалося із верховіття. <...> Дерева оголялися прямо перед очима: щойно стояли в листі, а глянув через хвилину – вже голі. <...>

Особливо зворушила Оксена молода осика: скинула покірно зелену сорочку, простелили її біля ніг та й стоїть, гола-голісінька, тремтить худеньким тільцем на морозі...

Той глухий шум, невпинний той шелест переслідував Оксена й тоді, коли він повернувся у хату. Навіть страва пахла йому прив’ялим листям <...>” [4, 36-37].

Отже, образна система роману Анатолія Дімарова “І будуть люди” є досить розгалуженою, в ній відсутній чіткий поділ персонажів на позитивних і негативних. Анатолій Дімаров використовує такі засоби для творення образів своїх персонажів: авторську характеристику, характеристику інших дійових осіб, мовлення героїв, пейзажі, інтер’єр тощо. Характери героїв Анатолія Дімарова розвиваються упродовж усього твору, вони змінюються, так само як і ставлення до них автора та читача.

Картинами повсякдення автор увиразнює типовість образів роману, водночас надає реалістичності змальованим ситуаціям, наближає читача до часу, коли живуть герої. Численні елементи побутописання водночас постають мистецтвом опису деталей, що характеризують персонажів. Подекуди саме буденність у відтворенні переломних моментів життя головних героїв відтворює трагічність змальованих подій.

Дослідження образної системи творів Анатолія Дімарова крізь призму повсякдення демонструє майстерність автора-епіка і дає можливість для подальшого порівняльного аналізу творчості письменника з епічними полотнами інших літератур.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гросевич Т. В. Жанрова специфіка романістики Анатолія Дімарова : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.01.01 "Українська література" / Т. В. Гросевич. – Івано-Франківськ, 2017. – 22 с.
2. Димаров А. А. И будут люди : роман / Анатолий Димаров ; пер с укр. – М. : Советский писатель, 1988. – 608 с.
3. Дімаров А. І будуть люди : роман / Анатолій Дімаров. – К. Радянський письменник, 1964. – Ч. 1. – 316 с.
4. Дімаров А. І будуть люди : роман / Анатолій Дімаров. – К. Радянський письменник, 1968. – Ч. 3. – 176 с.
5. Корецька М. Стильові особливості творчості Анатолія Дімарова, реалізовані в романі "І будуть люди" [Електронний ресурс] / Марина Корецька. – Режим доступу : <http://bo0k.net/index.php?p=achapter&bid=20922&chapter=1>
6. Корецька М. Творчість Анатолія Дімарова в літературній критиці 80-х рр. – початку ХХІ ст. (жанрова специфіка творів) [Електронний ресурс] / Марина Корецька. – Режим доступу : <http://bo0k.net/index.php?p=achapter&bid=21048&chapter=1>
7. Корецька М. В. Художня проза Анатолія Дімарова 40-х рр. ХХ ст. – поч. ХХІ ст.: жанрово-стильові особливості : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.01.01 "Українська література" / М. В. Корецька – Черкаси, 2013. – 20 с.
8. Штонь Г. Духовний простір української ліро-епічної прози : монографічне дослідження / Г. Штонь. – К. : СП "Українська книга", 1998. – 317 с.
9. Щербакова Т. О. Автор і герой у прозі Анатолія Дімарова: еволюція взаємодії (компаративний аспект) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.01.05 "Порівняльне літературознавство" / Т. О. Щербакова. – Дніпропетровськ, 2006. – 20 с.

Стаття надійшла до редакції 12 жовтня 2017 року